

САКРАЛЬНІСТЬ І САКРАЛІЗАЦІЯ В СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ. I

У статті досліджено репертуар сакральних і сакралізованих предметів живої й неживої природи, а також артефактів, що сформувався в середньополіських говірках Чорнобильського й Поліського районів до аварії на ЧАЕС, простежено особливості їх номінації.

Ключові слова: говірки Чорнобильської зони, номінація, сакральне, сакралізоване, сакралізація.

Сакральний (від лат. *sacer* ‘священний’) — наділений Божою благодаттю. Такими є релігійна віра, таїнства, церква, особи, зведені у священницький сан, речі й дії, що належать до релігійного культу. Сакральне, на відміну від світського, є релігійно санкціонованим¹. Отже, сакральний = сакраментальний (від лат. *sacramentum* ‘клятва, присяга’) ‘який стосується релігійного культу; обрядовий, ритуальний’; // ‘який дуже цінують, оберігають; священний, заповітний’ (СУМ 9, 17). Однак у реальному житті світське й сакральне перебувають у постійній взаємодії, наслідками якої часто стають: 1) сакралізація світських понять і предметів, 2) десакралізація понять і предметів релігійного культу.

Сакралізація — активне відтворення традиційного сакрального комплексу духовної культури, а також поширення релігійних санкцій на сферу секулярної культури й інорелігійні феномени. Ступінь і сфера сакралізації залежать від детермінант існування й відтворення релігії (її соціумних основ, психологічних факторів, гносеологічної зумовленості), а також від суб’єктивних чинників поширення сакральності (діяльності церкви, релігійного виховання й освіти). Сакралізація виявляється в перетворенні когось або чогось у предмет поклоніння, наділени когось або чогось сакраментальними властивостями. Окремі сакральні поняття чи предмети релігійного культу, а також раніше сакралізовані позарелігійні поняття чи предмети десакралізуються, тобто втрачають сакральність або сакралізованість.

Визначення кола сакральних і сакралізованих предметів живої та неживої природи й артефактів на території колишнього побутування середньополіських говірок Чорнобильської зони, носії яких здавна органічно поєднували релігійність із елементами традиційної духовної культури, а також з’ясування причин і наслідків сакралізації та особливостей номінації сакральних або сакралізованих предметів довкільля виявилися досить про-

¹ Суярко В. Сакральне // Релігієзнавчий словник. — К., 1996. — С. 289.

мовистими.

Сакральні й сакралізовані предмети живої природи та їх номінація.

Із-поміж предметів живої природи в досліджуваних говірках Чорнобильської зони сакральними й сакралізованими є окремі люди (особи), тварини й рослини, їхні частини чи органи, а також деякі продукти життєдіяльності тварин.

До сакральних осіб — тобто осіб, санкціонованих церквою, досліджуваних говірках належать служителі культу, які відправляють церковну службу. Священик (бат'ушко, поп, св'аиш'ч'ен'ік) може здійснювати свої сакральні дії в будь-якому місці (у церкві, в селі, за селом, в обраному приміщенні), але частіше — на сакральній (церква і прилеглий простір) або сакралізованій (мог'ілки 'кладовище') території: пр'і'воз'ім бат'ушка/ бат'ушко на-п'рав'іт'/ да рад'ні'х/ да ма'г'ілок пуд'вод'ім/ бат'ушко нап'рав'іт'/ по'п'ер'еду бат'ушко аб'ход кру'га ма'г'ілок із'роб'іт' тр'і'рази' (Р) (ГЧЗТ², 118).

До сакралізованих осіб — тобто осіб, які, на думку носіїв досліджуваних говірок, наділені сакраментальними властивостями, належать:

1) позакультові особи, які сакралізувалися завдяки виразним внутрішнім ознакам або функціональним особливостям. Сакралізованими особами є люди, які мають виняткові (надлюдські) можливості (можут', ум'ійут'). Ці сакралізовані особи задіяні в календарній, сімейній і господарській обрядовості, а також у сфері народної медицини. Вони, зокрема, здатні вилікувати людей або худобу від хвороб, які викликані надприродними причинами (у'роки, п'р'істр'ет, л'ак, у'дар), вікликати дощ під час засухи, погасити спричинену ударом блискавки пожежу. Назви сакралізованих осіб конкретно чи узагальнено вказують на те, що вони володіють «спеціальними» знаннями (знайут'): знахарк'і (Р) (там же, 76), знахор (С) (там же, 325); виконують специфічні дії (во'рожат', л'ечат', шепчут'): во'ружжа (С) (там же, 326), шеп'туха (Д) (там же, 29); мають надприродні вміння (м'ейут', ум'і-ійут'): йо^ан'і м'ел'і 'умілі' (там же, 28); належать до певної вікової групи, яка передбачає наявність знань, досвіду, умінь: сто^ари'їе л'уд'і (Д) (там же, 28). В останній групі назв сакралізованих осіб виокремлено дві підгрупи, що відбивають диференціацію людей за гендерною ознакою: баба, бабк'і (Р) (там же, 76), бабка (Д) (там же, 28) — д'ед (Д) (там же, 28). Для номінації сакралізованих осіб використано також назви, які утворені від або за допомогою займенників: то^ак'і'їе л'уд'і, ц'їїе (Д) (там же, 28–29). Останні найзагальніше передають широкий спектр наявних у сакралізованих осіб сакраментальних знань і вмінь, а також містять семантику відсторонення оповідача як від цих сакралізованих осіб, так і від володіння інформацією про їхні знання та вміння. Про таких осіб і їхні знання й уміння носії говірок лише гіпотетично натякають, бо знати про них напевно — самому бути причетним до «чаклунства»: а ч'і йон шо знаў/ ч'і^і Гос'под' св'е^ат'іі знаїе (Д) (там же, 28);

2) позакультові особи, які зазнають сакралізації в певний час завдяки належності до певної статі. Так, жінка, що першою увійшла до хати в перший день після Різдва, віщувала господарям народження в їхньої корови телички, а чоловік — бичка: це на Нов'і год/ на со'в'іцк'і/ на цеї/ на л'удс'кі/ на чо'тирнадицате число/ по Рожест'ву/ о/ худоб'іна х'од'іт'/ от/ при'їде ж'ен-шчина/ до те'бе/ у'ранци/ 'рано/ у' хату/ о/ те'л'ічку приве'де/ ка'роўка/ от/ а йак муш'чина при'їде/ би'чок л'буде (С) (там же, 298).

² Список скорочень див. у кінці статті.

Процес сакралізації поширився також на свійських тварин, які — реально чи гіпотетично (в уяві носіїв говірок) — наділені певними сакраментальними властивостями. У досліджуваних говірках це:

1) кіт (*кот, кѳот*) чи кішка (*кѳошк*) і півень (*пел'тѳух*). Обоє цих тварин, як наділених сакраментальними властивостями, а саме здатністю захистити від «недоброго», й асоціативно пов'язаних із потойбічним світом, використовують у сімейній обрядовості. Так, у новозбудованій хаті перед входи́нами зачинають півня (*пету'ха*) й кішку (*кѳошкѳу*) або кота (*ко'та*) (обов'язково чорних), щоб вони там переночували: *й'есл'і будете ѳ'ход'іт' / у хату / на нѳч шоб в'і зач'і'н'і'л'і пету'ха / чорного / і кѳошкѳу або ко'та / чорни / і шоб во'ни перенача'вал'і / а то'ди / уб'і'райтес' ѳ' хату шоб в'і так не те / ну п'і'тала дл'а чѳого / ну во'на ме'н'і не ска'зала / ну ска'зала / шо от е'то очен' хара'шо* (С) (там же, 326);

2) корова (*ко'рова*). На думку носіїв досліджуваних говірок, що ґрунтується на асоціативній суміжності метричних особливостей корів (великий розмір) і бажаних розмірів плодів гарбузів, висаджування їх насіння в час, коли цей вид худоби відпочиває в хлівах, може підвищити врожайність цієї культури, зокрема за рахунок великого розміру їхніх плодів: *а га'р'бузи <...> в ѳ'об'ид ко'ров'у при'ї'дут' ѳ'же с ѳ'пол'а да пол'ажут' у хл'і'в'у / до'ак ѳ'то ѳ'ак е'ни ѳ'же успѳокой'а'ца / да'к ти со'а'д'і / да'г ѳ'будут' то'а'к'і'е гарнийе го'р'бузи / здоро'в'і'е л'е'ажат' по ѳ'пол'у / ѳ'ак хѳ'дѳоба у хл'і'в'у* (Д) (там же, 52);

3) собака (*со'бака, пѳес*). Собаку використовували дівчата, щоб визначити черговість виходу заміж товаришок із їхнього гурту, а також спрогнозувати вдалість або невдалість заміжжя. Для цього вони викладали на підлогу спечені ними ж пампушки і впускали до хати собаку. Дівчина, пампушку якої він з'їдав першою, мала раніше від усіх дівчат вийти заміж: *га'дал-и нѳд Нѳви год <...> нек'л-и пам'пушки і ѳ'пус'кал-и со'баку / чи'ѳу ѳ'пѳред пам'пушку со'бака ух'ватит' теї упѳред ѳ'в'іде ѳ'замуж / ѳ' / ну і ви з'на'ете / д'і'с'в'іт'ел'но / ѳ'пустил-и со'баку і теї со'бака ѳ'перву моїу пам'пушку ѳ'хва'ти'ѳ' це ѳ'лад':і те'пѳр називайут' // і ѳ'а ѳ'перва ѳ'ви'шла ѳ'замуж була / за сво'ї'х д'е'ѳ'чат* (Бд) (там же, 230). Так само чинили й зі шматками чого-небудь нащедровано-го дітьми й випрошеного в них дівчатами для ворожіння: *а ко'лис' / шче / шчѳодру'вали д'ет'і / до м'і' ѳ'же / ку'сѳч'і' прѳ'с'іли / ло'жи'ли на бл'аху ѳ'вод'іли со'баку / со'бака ч'і'ї ку'сѳчѳок ух'ват'іт пѳредн'і' / тої пѳреїде ѳ'замуж упѳред'і / а ч'і'ї оста'неца / а во'но було наѳѳрѳот / у нас ѳ'д'на була / ѳ'ї д'ѳ'вѳч'і / мо'го со'бака / не хва'тайе кус'ка / а во'на ѳ'пѳред'і пош'ла ѳ'замуж* (Л) (там же, 244). Розкушена, але не з'їдена собакою пампушка віщувала невдале, нещасливе заміжжя: *а д'ругу пам'пушку д'ругѳї под'руг'і ух'ва'ти'ѳ' і розку'си'ѳ' / і чѳѳос' не з':і'ѳ' / і во'на бул-а ѳ'ви'шла ѳ'перви раз і розиш'лас'* (Л) (там же, 244).

Із-поміж предметів живої природи сакралізації зазнали деякі частини тіла людини чи тварини, частини рослин, а також окремі продукти життєдіяльності тварин.

До сакралізованих частин тіла людини, зокрема, належать:

1) перше зрізане волосся (*кѳоск'і*). На думку носіїв досліджуваних говірок, перше зрізане волосся дитини дозволяє визначити, передбачити долю дитини, рід її майбутніх занять. Для цього, коли дитина підросла, їй показували *кѳоск'і*, питаючи, що це таке і чиє це волосся. За відповідями на ці питання визначали долю дитини, рід її майбутніх занять. У деяких говірках ця реалія зазнала часткової чи повної десакралізації: носії першої групи говірок зберігають перше відрізане волосся дитини, хоч і не знають мети його

зберігання: *a ѝа <...> са^ома н'е з'найу наш^чо <...> л'е^ажат' к'оск'і* (Д) (там же, 72), носії другої групи говірок, відрізвавши перше волосся дитини, просто викидають його: *в'ік'інут' і ўс'о* (Ч) (там же, 189);

2) пуповина (*пуп*) — символ міцного кровного зв'язку з рідною домівкою, родиною, Батьківщиною. Використовують у сімейній обрядовості, закопуючи в хаті під піччю, щоб прив'язати дитину до рідної домівки, рідної землі: *a пуп ў п'рип'ічок за'копували/ у хат'і/ о'це ў нас н'еч/ а це лежанка/ і ў там пуп тейу н'еч:у за'копували й'ого/ того пупа// та'ке завед'ен'іе було кол'іс' так ка'зали л'уди ста'р'і'іе/ твої ка'же пуп ун у хат'і за'копани* (Л) (там же, 256);

3) сідниці (*л'жона, с'рака*), які носії досліджуваних говірок наділяють особливою сакральністю. Цією інтимною частиною людського тіла активно «послугуються» в господарській обрядовості. Так, щоб був гарний урожай гарбузів і капусти (щоб плоди були великими), сідають голими сідницями на грядку: *йак ка'пнусту са'жайеш/ дак с'е й'амачку пра'біла / да і'с'ела с'ракаї/ да там са'жай/ шоб же та'к'ї ка'чан в'ірас/ йак с'рака* (Ч) (там же, 203); *і'д'еш на л'ол'е і та'д'і са'д'іс'а зноў так/ л'жонайу са'д'іс':а/ <...> шоб та'к'іе гар'бузи парас'лі/ а гу'рочк'і то'жа так* (Ч) (там же, 204).

До сакралізованих частин тіла тварин належать, зокрема, волосинки із китичок коров'ячих хвостів, які клали в шкаралупи святих яєць і пускали на воду, щоб відвернути увагу відьом від справжніх корів. Ці магічні дії виконували 6 травня, у день Святого Юрія, коли відьми, на думку носіїв досліджуваних говірок, були особливо активними (див. нижче).

Сакралізація частин рослин відбувалася завдяки: 1) осяченню чи традиційності їхнього осячення в церкві; 2) використанню в календарній, родинній чи господарській обрядовості; 3) перебуванню на місці проведення відповідних обрядів, а також збиранню в період їхнього проведення чи тривання; 4) виразним зовнішнім, внутрішнім або функціональним ознакам рослини.

1. Унаслідок осячення чи традиційності осячення рослин чи їхніх частин у церкві сакралізувалися такі частини рослин:

1.1) насіння льону (*л'он* 'льон-довгунець, *Linum usitatissimum* L.). У досліджуваних говірках поширене переконання, що насіння льону, яке традиційно святять у церкві, може активно захищати людей від нечистої сили. Так, насіння льону боронить дівчат, які сховалися в ньому, від переслідування чортів, що, підступно «уподібнившись» до парубків, прийшли на вечорниці й не хотіли виходити, хоч господарі хати, в якій відбувалися вечорниці, зрозумівши, хто вони такі, й виганяли їх. *М'і буд'ем ла'ж'іца з л'еўкам'і спат',* — нахабно заявляють «нечисті» і намагаються виманити дівчат із насіння льону, у якому вони сховалися за порадою господарів. Льон, розмовляючи з чортами, «захищає» дівчат аж до того сакраментального (згубного для будь-якої нечистої сили) часу, коли починають співати півні: *дак йа'н'і ўже і' кажут'/ л'он/ л'он/ пуст'і л'е'вок// іш'ч'е/ ка'же/ н'е л'ейаўс'і'// л'он/ л'он/ пуст'і л'е'вок// іш'ч'е н'е а'раўс'і'// л'он/ л'он/ пуст'і л'е'вок// іш'ч'е н'е а'ход'і'// л'он/ л'он/ пуст'і л'е'вок// м'і ш'ч'е й'е'го н'е па'лол'і'// л'он/ л'он/ пуст'і л'е'вок// йон іш'ч'е н'е з'е'ш'оў// н'е цв'і' іш'ч'е// л'он/ л'он/ пуст'і л'е'вок// іш'ч'е йон н'е цв'і' ш'ч'е с'ем'е'ноў н'е'ма// і л'і'ўн'і к'р'ікнул'і/ ка'кар'і'ку// димом наш'ло ўс'е/ і х'лопцоў н'е'ма// і л'еўк'і с'та'л'і'// а'н'і б йіх по'да'в'іл'і <...> дак ў л'ону па'с'ел'і/ дак о'с'е так л'он н'е дапуста'ї'// а л'он же*

с'в'єт'иц'а (Ч) (там же, 197), — підсумовує свою розповідь оповідачка³;

1.2) насіння маку дикого (*видун, в'ідун, мак_в'ідун* 'мак дикий, *Paraver rhoeas* L.), який має властивість самостійно висіватися: *ко'тори о'то/ сам/ н'ос'їйце/ і сам да/ о'то з'єце мак_в'ідун/ а во'н із'їшоў/ сам/ да ота'к'їх маковок о'то на'до потру'с'ит' то'го маку/ і то теї мак хара'шо* (С) (там же, 326). Насінням маку дикого послуговуються в сімейній, переважно родинній, і господарській обрядовості: а) додають у купіль, щоб захистити дітей від «недоброго», щоб діти добре спали, щоб вилікувати дітей від ляку: *ди'теї ма'лен'к'їх йак ку'пайут'/ дак йо'го с'ипл'ут' ту'ди* (С) (там же, 326); *во'но хара'шо і од л'аку* (С) (там же, 326); б) обсіпають хату, якщо вона не освячена, щоб порятувати її та господарів від «недоброго»: *маком в'їду'ном об'си'пал'ї хату/ може йєст' у ко'го нес'в'їчена хата/ може те/ з'начит' маком в'їду'ном об'си'пал'ї хату* (С) (там же, 325); а також щоб захиститися від «ходячих покійників»: *в'єдун <...> йак ха'д'їл'ї па'коїн'їк'ї дак с'ат'їм макам хату апс'їпайут' кажут' л'а с'а'го в'єдун*; обсіпають маком і хлів, щоб захистити худобу від відьом: *с'є на Йур'їя/ н'рот'їу Йур'їя <...> да с'є т'р'єба в'їду'ном макам/ а в хл'їв'ї/ об'с'їпат' хату ўкругал'а/ дак па'ка ж в'єд'ма в'їб'єр'є на о'д'н'єї теї ма'ч.и'нци/ дак н'ї'в'єн' у'же засп'є'ва/ дак йа'на ўже н'є заїд'є ў хл'ї'у/ а йак н'є на'с'їпл'єш/ так йа'на їд'є ў хл'ї'у да_ї ка'ров'ї доїйт'* (Ч) (там же, 197–198);

1.3) стебла з коробочками маку дикого, посвячені в церкві, у засушеному вигляді тримають у помешканні на випадок чогось «недоброго», оскільки вони мають широкий спектр використання — від утилітарного чи обрядового до магічного: *об'єзат'єл'но на'да <...> мак в'їдун/ шоб во'но було ў_хат'ї//* (С) (там же, 326);

1.4) стебла, гілочки різних рослин, посвячені в церкві на Трійцю, використовували для захисту худоби, розкладаючи або встромляючи їх у шпарини хлівів: *йак о'с'є но' Тройцу/ док св'є'т'їл'ї/ док у хл'їв'є/ у'же/ ту'ди клал'ї ўс'у посв'є'ш'єну тров'їч-ку <...> у хл'їв'є/ так зостр'їк'н'єш д'є//* (Мш) (ГМ—4, 149).

2. Завдяки використанню в календарній, родинній або господарській обрядовості, перебуванню на місці проведення відповідних обрядів, а також збиранню в період проведення чи тривання обрядів сакралізації зазнали:

2.1) квітки з купальських вінків, які набувають сакральності внаслідок перекидання через вогонь (сакральний предмет) у ніч на Івана Купала (*на Ку'палного Івана*) — з 6 на 7 липня (сакральний час), додають у купіль, щоб діти були здоровими й міцними: *а на Ку'палного Івана дак ну'к'ї ў'їажом// а Ку'палний Іван тоже ў к'ладб'їшч'ах кла'дом а'гон'/ да та'ди їдом ч'єр'єз а'гон' сам переп'лигуєм і цв'є'ти к'їдаєм тийє// та тої// та тої// так б'ї-то йа с та'бої уд'вох/ ти мо'го ла'ви// а йа тва'го н'ї'мала ч'єрез а'гон' <...> дак у тих цв'є'тах д'єтк'ї ку'пат' можна// д'єтк'ї зда'ров'їн'к'їє будут'* (Ч) (ГЧЗТ, 188);

2.2) стебла жита, які сакралізувалися внаслідок перебування їх на столі (сакральний предмет) під час обряду зустрічі Нового року (*на Но'ви год*) (сакральний час), використовують для підвищення родючості плодкових дерев: *перед л'Новим го'дом/ ложим/ жито на стуол/ а по'том/ на Но'ви год л'ранен'ку/ бе'ром те жито ї пудв'їазуїє'м дере'во* (С) (там же, 328);

³ Москаленко Л. А. Из номінації деяких понять традиційної духовної культури // Говірки Чорнобильської зони. Системний опис. — К., 1999. — С. 170.

2.3) троїцьке зілля (*т'ройіц'ка* 'зелен'), яке сакралізувалося внаслідок того, що його збирали або ним прикрашали помешкання на Трійцю — одне з найважливіших релігійних свят (сакральний час). Троїцьке зілля має широкий діапазон використання. Його універсальність часто підкреслюють носії досліджуваних говірок: *і-і во¹но дл'а ўс'о¹го/луч:е* (С) (там же, 326). Відвар із троїцького зілля додають до купелі, щоб захистити дітей від «недоброго», щоб діти добре спали: *а о¹це т'і¹е шо на Т'руіцу с'тавет' <...> о¹це Т'руіцу м'іату там да те/обе¹зат'ел'но пот'рошечку ¹нада/куп'найеш д¹итей ма¹лен'ки¹х/во¹но сп'ит'луч:е* (С) (там же, 326); засушене троїцьке зілля, яким прикрашали хату на Трійцю, кладуть у домовину: *л'іну с'тиркал'і <...> у нас було чим уби¹рат'/ну цв'етам'і/м'іата була та¹ка/да/да цар ¹з'іл':е/ну та¹ке/во¹но у риц:и рос'те о'то/пахне/ви¹соке/цар ¹з'іл':е/дак це та¹к'е м'і р'вал'і да с'тиркал'і к Т'руіци/і за о'кони к'лал'і/за пат'рети к'лал'і <...> а там зб'ірал'і/да за йо¹го/да ўйа¹зал'і ў сно¹пи/да йак ум'ре по¹коїн'ік/дак заст'ілайут' гроб/кладут' ту тра¹ву у гроб* (С) (там же, 285).

3. Завдяки виразним зовнішнім, внутрішнім чи функціональним ознакам усієї рослини сакралізуються її частини:

3.1) гілочки верби (*вер¹ба, в'ер¹ба*) — дерева, зовнішні ознаки якого асоціюються у свідомості носіїв говірок із покірністю, спокоєм, тишею. Відвар із гілочок верби додають у купіль, щоб діти добре спали, були спокійними, не плакали: *д'е в-ер¹ба о'то йа¹кас'/та¹ка т'і¹іха/сто¹й'ит' в-ер¹ба то/в'е¹тк'і¹/в'і¹с'ат'/<...> ло¹майут' в-ер¹бу <...> шоб йе¹но ї було спо¹коїне¹* (Д) (там же, 70);

3.2) кора дуба (можливо, й берези — Л. М.), стовбур якого сплівся зі стовбуром берези. Сакралізація відбулася внаслідок асоціативного сприйняття двох сплєтених між собою дерев як нерозлучної пари закоханих. Відвар із кори дуба (або берези — Л. М.) використовують як приворотне зілля: *кол'і¹с' кол'зал'і¹/йак дуб б'ерезу обо¹ўйе/о'так/док нод'єри кол'ри/док т'реба ¹ж і пр'і¹казоват'//док йак у¹же ти л'уб'і¹ши х'лопца йо¹кого¹/док до¹с'і/док йо¹н т'е¹б'е ўже ¹буд'е л'уб'і¹т' (Мш) (ГМ—2, 491);*

3.3) листя дуба (*дуб'іна*) — дерева з могутньою кроною й міцною деревиною, яке в народній культурі є символом сили, міцності та здоров'я. Відвар із дубового листя використовують для купання дітей, щоб забезпечити їм щасливе сімейне життя: *а йак х'лопч'ік/ <дак ¹кажут' н'р'іказку> (відновлено з контексту — Л. М.) куп'най м'і¹н'е ¹мамко ў кру¹н'ів'е/шоб м'і¹н'е ¹д'єўк'і л'уб'іл'і* (Ч) (ГЧЗТ, 188) (очевидно, оповідачка сплутала тексти «н'р'іказок», які примовляють при купанні дівчинки і хлопчика. Оскільки саме хлопчик, за народними уявленнями, щоб бути привабливим, має вирости здоровим, міцним і сильним (як дуб), то купання ў дуб'ін'е, а не ў кру¹н'ів'е мало б зробити його таким. Очевидно, що перша частина «н'р'іказки» мала б звучати: *куп'най м'і¹н'е ¹мамко ў дуб'ін'е* (див. нижче — Л. М.);

3.4) насіння жита (*ж'іто*), вівса (*ав'ос*), ячменю (*йач'м'ен'*), пшениці (*з'єрно, пше¹н'іца*), гречки (*г'р'ечка*), яке, маючи високу прагматичну цінність, є символом добробуту, заможності. Насіння цих рослин використовують у весільній обрядовості, посипаючи ним молодят, щоб вони замож-но, щасливо й довго жили: *нас нас'і¹пайут' з'єрно¹м/ж'і¹том/йач'м'ен'¹м/г'р'ечкайу/ <...> шоб м'і ж'і¹л'і ўже ¹добр'е / шоб м'і мал'і і хл'єб <...> а г'р'ечка/йач'м'ен'¹м/аў¹сом/йак ¹то ¹ка/г'лаўно ж'і¹то/йач'м'ен'/от г'лаўно с'е ¹ло пше¹н'іца/о¹с'е г'лаўне* (Ч) (там же, 183);

3.5) стебла й листя відкасника (*от¹касн'ік* 'Відкасник безстебловий,

Carlina acaulis L.). Зовнішня будова частин рослини (розгалужені колючки на листочках-обгортках ⁴) зумовила асоціативне сприйняття рослини як здатної захищати господарів і домівку, відганяти від них нечисту силу, все «недобре»: *от'касн'ік/ б'рал'і ў хату/ та'ке із'іл':е йєст' от'касн'ік* (С) (там же, 325); *об'єзат'ел'но нада о'це цеї от'касн'ік/ та'ке во'но з'вєце/ <...> шоб во'но було ў хат'і* (С) (там же, 326);

3.6) стебла й листя кропиви (*крап'іва* 'кропива дводомна, *Urtica dioica* L.) — рослини, яка вкрита великою кількістю гострих залозистих шипів, що при тактильному контакті спричиняють значні подразнення шкіри. Така зовнішня та внутрішня будова рослини і її частин у свідомості носіїв досліджуваних говірок асоціюється зі здатністю кропиви захищати, відганяти все «недобре» і всіх «недобрих» від господарів та їхньої худоби. Стебла кропиви розвішують навколо хлівів, навішують на борону, яка «змикає» хлів, щоб захистити худобу, відлякати відьом, не дати їм пройти до корів і «зіпсувати» їх: *так зам'ікають/ борону ту/ шо волочат/ по'ставйа/ туди/ крап'іви на ... шоб об'жарила руки/ не пус'кають* (Р) (там же, 76); відвар зі стебел і листя кропиви додають у купіль, щоб забезпечити дитині щасливу долю, вдалий шлюб: *йак д'євач'ку дак ка'жут' н'р'іказку/ ку'най м'ін'е мамко ў ду'б'ін'е/ шоб м'ін'е хлопци л'уб'іл'і* (Ч) (там же, 188) (очевидно, оповідачка сплутала тексти «н'р'іказок», які примовляють при купанні дівчинки й хлопчика. Оскільки саме дівчинка, за народними уявленнями, має бути захищеною (як кропива), а купання ў *кру'п'ів'є*, не ў *ду'б'ін'є* мало б зробити її такою, то перша частина тексту мала б звучати: *ку'най м'ін'е мамко ў кру'п'ів'є* (див. вище — Л. М.));

3.7) суцвіття соняшника (*сон*), яке має властивість обертатися вслід за сонцем і стуляти надвечір свої пелюстки, спочатку зумовлює його асоціативне сприйняття як людини, що під кінець дня хоче спати й заплющує очі, а потім — як рослини, що може викликати сон. Носії досліджуваних говірок використовують цвіт соняшника для купання дітей, щоб вони добре спали: *да цв'іт о'цеї із'сону/ то'же д'іток/ йак цв'іте/ дак о'то цв'іту то'го/ то'же д'іток ку'пат' сон/ ко'тори с'емеч'і/ дак о'того цв'іту/ дак от'ето хара'шо д'іток ку'пат' у т'ім сон'і о'се* (С) (там же, 326).

У досліджуваних говірках Чорнобильської зони засвідчено також інформацію про сакралізацію деяких продуктів життєдіяльності тварин, що:

1. Традиційно освячуються в церкві:

1.1) яйце (*йа'йечко, св'а'чене йа'йечко, йа'йечко св'а'чене, крашанк'і, крашанци* 'яйце, освячене в церкві чи біля неї на Великдень'). Використовують освячені яйця в календарній, господарській і сімейній обрядовості як символ життя, символ народження і воскресіння, а також як оберег. Так, на Великдень, славлячи Воскресіння Христове, перед тим, як уживати інші освячені страви, з'їдають яйце: *пот'ім сад'імос розго'л'айемос/ а з'разу б'єреш йа'йечко йє'с'і/ бо це ў во'но св'єчене йа'йечко* (Л) (там же, 239); *на Радун'іцу 'понеділок або вівторок через тиждень після Великодня, який в українській традиції є поминальним за родичами' на кладовище (на 'мог'ілки) несуть крашанци' 'пофарбовані освячені яйця', які їдять, а також залишають на могилах померлих родичів: крашанци б'рал'і/ ў н'єрву 'очирид' крашанци' (Р) (там же, 118); для захисту худоби при першому вигоні її на пашу свячене*

⁴ Кобів Ю. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин. — К., 2004. — С. 106.

яйце разом із іншими сакралізованими предметами клали на поріг хліва, щоб худоба переступила через нього: *і йо^айеч-ко здо^айеца к^алал-і^а/ шоб йо^ана п'ер'есту^ап-і^ала/ ко^арова (Мш) (ГМ—2, 393).*

2. Мають високу прагматичну цінність:

2.1) віск (*воск*) — один із основних продуктів бджільництва. Використовують у народній медицині, вважаючи, що на віск «виливають» «викачаний» переляк і цим позбавляють людину (частіше дитину) від нього: *на воск в'і^ал'івайе (Д) (там же, 71);*

2.2) молоко (*молоко*) — один із основних продуктів тваринництва. Використовують при гасінні пожежі, яка виникла від удару блискавки і яку неможливо, на думку носіїв говірок, погасити водою: *гро^аза запо^ал'іла по-строїку// ну і дом/ од^ан'і ж'і^али// ну й од гро^аз'і ж' во^адойу н'е по^атуш'іш/ в^аводу л':еш і йо^ано так' йак ото б'ін'із'ін го^арит'/ і го^ар'іт' об'ічно сто^аубом і за^агаруєце да^ак од з'ем^ал'і// і ўс'е з^аразу// дак та^ак'іі д'ед бу^а у нас у с'ел'е/ то ўже то^аго д'еда пр'ів'едут'/ і йон кру^агом о^абоід'е/ й_о^агон' о^ас'ад'е// моло^ака шоп солоткого/ і на^аўхрест л'ін'е (Д) (там же, 28).*

У говірках Чорнобильської зони засвідчено також сакралізацію частин окремих продуктів тварин, зокрема шкаралуп осячених яєць. Так, *на Їур'іа* '6 травня, день Святого Юрія' у такі шкаралупи для захисту худоби від відьом, які особливо «активізуються» в цей час, клали невеличкі пасма відрізаного з китичок коров'ячих хвостів волосся, пускали їх на воду, щоб, спрямувавши відьом хибним шляхом, не дати їм відшукати справжніх корів: *лу^ан'іли к^арашанк'і/ ну йіх так не вик'ідали/ дер'жали до Їур'іа/ а то^ади хвост'и ко^аровам од^ар'езували і тийі к^арашанк'і і хвост'и пус^акали на в^аду (Л) (там же, 239).*

Сакральні й сакралізовані предмети неживої природи та їх номінація. Серед предметів неживої природи в говірках Чорнобильської зони сакральними чи сакралізованими є:

1) вода (*вода*), осячена в церкві чи за її межами (на річці — на Водохреще), і звичайна, що здавна вважається джерелом всякого життя. Воду, як осячену, так і звичайну, носії досліджуваних говірок використовують у господарській і сімейній обрядовості й народній медицині. Осяченою водою кроплять хату (знадвору й усередині), щоб захистити її та господарів від «недоброго»: *с'в'атет' н'росто/ обикно^авен:о/ хто бат'ушка гу^акайе/ а хто посв'іаишченуу і'йіейу во^адойу/ пок'рон'ім'/ да_і у^ас'о/ шоп посв'іт'іу (С) (там же, 326);* щоб викликати дощ, якого дуже довго немає і на який дуже чекають, хлопці обливають криничною водою тих, хто після проведів русалок повертається додому: *а бу^ава шо_і н'е^ама на русал'ни'і тий'жден' і н'е к'рапн'е дошч/ дак шо/ га^атов'еу' х'лопци' на к'аждом ка^алод'аз'і там те/ в'едро ста^анов'ат' і це йак да^ахо^аз'ет' ўже йак і^адуу' із к'ладб'ішч/ абл'івайуу' ва^адоі шоб дошч ішоу'/ бу^ало і та^ак'е/ і бу^ало та^ак'е шо шо і д'еіст'в'іт'ел'но чі ат та^аго чі н'е та^аго йак рубан'е дошч/ н'е бу^ало н'е бу^ало па^атом йак рубан'е дошч дак да^адому н'р'іід'еш мо^акри (Рч) (там же, 127);* щоб вилікувати корову, «попсовану» відьмами, дають їй випити воду, якою цю хвору корову обмили: *по^ам'ііеш йі^айе/ м'ежу ру^аг по^ам'ііеш і ўс'у с'пину з^ам'ііеш/ і да^ас'і па^ан'іт' іа^аго// ад^ал'еч'іш (Р) (там же, 76);*

2) дим (*дим*), який піднімається над свічкою (переважно осяченою чи купленою в церкві), носії говірок асоціативно сприймають як своєрідний «зв'язок», сакральну субстанцію, що пов'язує світ живих зі світом мертвих: *за^апал'ім с'в'ечечку на ма^аг'ілк'і/ шоб ди^амок па^ашоу' (Р) (там же, 118);*

3) пара (*пара*), яка здійснюється над стравою в поминальні дні (*д'єди*), також виконує аналогічну функцію, ніби сповіщаючи померлих про те, що їх не забули, запрошують на вечерю: *вар'ім в'єч'єр'ат' / ба'гато йє / д'обр'є / ма'ло / хот' вад'іч'к'і на'р'єї / шоб' пара нашла / ну аб'а'зат'єл'но шоб' на ста'л'і хот' пара нашла // і н'р'єс'іш сва'їїх ра'д'іт'єл'єї / с'на'л'іш с'л'єч'ку / і нама'л'і'с' там / за'п'рашуєш / пра'шу сва'їїх і 'с'іх чу'ж'іх нр'іход'т'є да нас в'єч'єр'ат' / са'д'іс'а нав'єч'єр'аєш і 'с'о / і с'є та'к'іх д'єдоу ма'б'іт' шук н'їат'єро йє / мо 'ї бол'ш <...> 'є М'і'хаїло'єск'і'є // 'є М'і'хаїлови (Бр) (там же, 169).*

Сакральні й сакралізовані артефакти та їх номінація. Виготовленими людиною сакральними предметами — хрестом, свічкою, кадилом та ін. — при виконанні сакральних обрядів послуговується сакральна особа. Однак деякі сакральні предмети використовують не тільки сакральні особи, а й звичайні носії середньополіських говірок Чорнобильської зони. При виконанні різних обрядових дій, а також у повсякденному житті поліщуки користуються насамперед предметами, які були освячені чи перебували в церкві, зокрема хрестом і свічкою.

Хрест (*хрест*) вихідці з Чорнобильської зони (як священники, так і миряни) використовують у всіх християнських обрядах. Вони переконані, що хрест може відганяти різну нечисту силу, оберігати людину протягом усього життя, його носять на собі, малюють (часто димом від «стрітенської» свічки) на сволюках, вікнах, дверях, стінах хат і хлівів. Поліщуки хрестяться (кладуть на себе хрест, захищають себе хрестом) у буденному житті (під час щоденної молитви, виконання різних побутових справ), здійснюючи календарні чи родинні обряди, а також у найдраматичніші моменти свого буття, навіки прощаючись зі своїми рідними й близькими, захищаючись від хвороб, зурочень (*уро'к'і'є*), нечистої сили тощо.

Свічку (*св'єчку*) використовують у поховально-поминальному обряді: кладуть у домовину, щоб із цією свічкою небіжчик вставав на Страшний суд: *св'єч'єчку к'ла'л'і / шо 'б'іто / йак 'будє ст'рашний суд / дак 'будє ма'ма 'ста'ват' / на ст'рашний суд / да св'єч'єчку т'р'єба на'л'іт' (Ч) (там же, 191); несуть на кладовище й запалюють на могилах своїх родичів, щоб пом'янути померлих: *св'єчку б'рал'і / за'пал'ім св'єчєчку на ма'є'ілк'і (Р) (там же, 118).**

Серед сакралізованих предметів, якими послуговуються носії говірок Чорнобильської зони в обрядах календарного, сімейного й господарського циклу, засвідчено створені людиною предмети, які сакралізувалися через обряд освячення в церкві (свічка, вода, продукти харчування), а також унаслідок своїх особливих ознак і властивостей. Серед властивостей, які зумовлюють (мотивують) знакові функції предметів, М. І. і С. М. Толстие називали форму, колір, матеріал, спосіб виготовлення і под. Ці ознаки породжували ритуальну значущість перехрестя доріг, гострих знарядь, металевих предметів, плетених чи витих виробів тощо. Таким чином, «вторинне, символічне значення й використання виникає з первинних природних, утилітарних властивостей предметів»⁵. Однак сама можливість такого виду мотивації, — зазначали М. І. і С. М. Толстие, — ґрунтується на символічній (семіотичній, культурній) інтерпретації абстрагованих від реальних пред-

⁵ Толстие Н. И. и С. М. Вторичная функция обрядового символа // Н. И. Толстой. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. — М., 1995. — С. 168.

метів властивостей, що передує символічній інтерпретації самих реалій⁶. У складніших випадках культурне значення й функція предмета можуть бути зумовлені його зв'язками з іншими предметами за практичною чи символічною суміжністю та паралельним використанням, входженням в однорідні прагматичні ряди, а також подібні контексти. Різноманіття способів мотивації призводить до суттєвого ускладнення структури культурного значення реалії, до можливості багатоманітного осмислення як самої реалії, так і її ритуальних функцій.

Сакралізації зазнала велика кількість предметів, виготовлених людиною. Із-поміж артефактів сакралізувалися предмети побуту, які, на думку носіїв досліджуваних говірок, наділені певними сакраментальними властивостями завдяки освяченню в церкві, використанню в деяких обрядах, високій прагматичній цінності, а також особливим зовнішнім, внутрішнім або функціональним ознакам. Це, зокрема:

1. Ткацькі вироби:

1.1) полотно, ляне полотно (*полот'но*, *л':ане полот'но*). Домоткане полотно, на думку носіїв досліджуваних говірок, має сакральні властивості, оскільки виготовлене з рослини, яка традиційно освячується в церкві. Ляне полотно (разом із сакральними речами — свічкою й хрестом) кладуть у домовину: *полот'но с'тел'ут' пуд п'леч'і/ л':ане/ та'ка ў нас 'мода/ шо чі'м заст'і'лайеш/ а полот'но ўс'е_д'но пуд п'леч'і т'реба/ о/ дак слал'і* (С) (там же, 285). Полотняні стрічки, якими померлому зв'язують руки й ноги, а перед опусканням у могилу розв'язують і знімають, сакралізовано завдяки використанню в поховальному обряді. Після контакту з покійником вони набувають магічної сили: полотняні стрічки, викрадені з домовини, використовують в обряді привороту, а забрані рідними померлого — в народній медицині: ними перев'язують зап'ястя при значних навантаженнях під час жнив, щоб зняти чи полегшити біль суглобах і м'язах. Однак сакралізація охоплює не всі використовувані в обрядодіях предмети. Деякі задіяні в поховальному обряді предмети повсякденного використання, які кладуть небіжчиків у домовину, щоб поховати разом із ним, не сакралізувалися: *йак ум'ре муш'ч'іна/ так і пап'і'роси кладут'/ <...> і б'р'ітву кладут'* (Ч) (там же, 191);

1.2) рушник (*ут'і'рач*, *руш'н'ік*). Сакральних властивостей набуває витканий протягом дуже обмеженого часу (за першу половину дня) і пов'язаний на хрест, що стоїть на перехресних дорогах, рушник. Такий рушник під час засухи здатний викликати дощ: *'суша та'ка 'суша/ да та'ко/ ну так/ зб'і'райуца 'банки/ і це предут/ шоб з'разу/ і нап'раст'і/ і ў_основат/ і посуши'т і на'ві'т/ і ткат <...> і/ то вже на хрести 'в'ешали <...> і по'шоў <...> і слава т'е'б'е 'Господ'і по'шоў доиш* (Л) (там же, 262–263).

2. Одяг:

2.1) кожух (*ка'жух*, *ко'жух*) — верхній одяг з овчої шкіри хутром усередину. Використовують у сімейній обрядовості, очевидно, як давній символ багатства й родючості. Так, під час весілля, щоб забезпечити добробут і гарні статки молодим, їх садять на кожух: *от ў ма'го 'бат'ка буў ка'жух/ дак заст'і'лайут' ка'жух/ дак м'і на ка'жуха са'д'ім'с'а/ шоб н'е на 'голо'м/ шоб м'і н'е бу'л'і 'голийа/ шоб м'і були са'д'етийе/ са'бутийе/ дак на ка'жух са'д'іл'іс'е'а* (Ч) (там же, 183).

⁶ Там же.

3. Головні убори (прикраси):

3.1) вінок (*в'єнок, вєночок, в'єночок*) — один із видів головних уборів (або прикрас). Використовують у поминальній і господарській обрядовості. Сакралізуються або вінки, які сплетені на Русальний тиждень, або вінки, які було використано в обряді проводів русалок. Вінки, сплетені на Русальний тиждень із волошок та інших пахучих трав, використовують у поминальному обряді, вішаючи їх на хрести померлих родичів: *по'пле'том вє'ночк'і/ і на сво'їх/ ро'д'іт'єл'оу на хрес'ти по'в'ішайєм <...> вє'ночки 'тійє по... на хрес'ти по'в'ішайєм/ з во'лошок/ о'то 'тійє во'лошк'і/ у 'жит'і/ так о'то з тих во'лошок/ і та'ке/ з па'хучого* (С) (там же, 327). Вінки, які на проводах русалок тричі перекидали через вогнище, на думку носіїв говірок Чорнобильської зони, здатні впливати на врожайність окремих культур. Після завершення обряду проводів русалок ці вінки несуть на городи і кладуть на місце, де росте капуста, щоб зав'язувалися великі головки капусти: *ч'єраз а'гон'/ тр'і 'рази н'єр'єк'і'дайош/ <...> і то 'тійє в'єнк'і і'дом да на ко'п'усту/ ра'с:аду по'сад'ім же/ да ўже на кач'а'ни пакла'дом/ шоб та'к'і'є ўже кач'а'ни зда'ров'і заў'язовал'іс' (Ч)* (там же, 204);

3.2) хустка (*хустка, пл'оток*). Цей головний убір набуває сакральності у весільному обряді, оскільки передбачає міцність, нерозривність тих, кого ним поєднують (зв'язують). Так, молодому й молодій перед тим, як вести їх у «комору», хусткою зв'язують руки, ніби поєднуючи їх в одне ціле: *б'єрут'ч' мала'дого' і м'є'н'є// от зв'язу'ють/ ус'у'ди 'руку/ 'вашу 'руку і ма'їу 'руку/ 'б'іто мала'дого' 'руку і ма'їу 'руку/ да 'хустка'і/ тут ў'з'ал'і/ а то'д'і за ту 'хустку в'є'д'ут' у ка'мору* (Ч) (там же, 183).

4. Взуття:

4.1) чоботи (*чоботи*) — вид взуття, який використовують при ворожінні на Новий рік (Коляди) дівчата, щоб дізнатися, куди (у який бік) вони підуть заміж. Цей напрямок мав «визначити» передок перекинутого через хату чобота: *на 'Нови год ч'і на 'Кол'ади/ це чєтир'на'дцатого 'январ'а ... 'чоботи 'чер-єз 'хату н-єр-єк'і'дал'і/ ку'ди' і'ун ўже ў'над'є ту'ди' 'замуж 'пої'єш/ ку'ди' ўже нас'ком ў'над'є/ па'казує ўже ч'і ў ту с'торану ч'і ў ту с'торану ку'ди ўже па'па'д'єш 'замуж* (Рч) (там же, 131). Щоб знати, чи далеко підуть заміж, чи знайдуть собі пару в рідному селі, дівчата кидають чобіт до порога: *а 'чоботи ск'і'дали/ да ш'і'бали/ до по'рога/ ч'ї' далеко 'замуж 'я пої'ду ч'ї' бл'і'зко/ 'як у по'рог/ хал'аво'у/ то да'леко/ 'як с'у'ди хал'аво'у/ то ў сєл'і 'пої'єш* (Л) (там же, 244);

4.2) пара взуття (*обу'є*), правий черевик із якої взутий на ліву ногу, а лівий — на праву, допомагає вийти на правильну дорогу тому, хто заблудився, наприклад, у лісі: *т'єба 'с'єст'і пєрєбуца/ із но'ги но 'ногу 'обу'є пome'н'ат'* (Мш) (ГМ—4, 374).

5. Аксесуари:

5.1) шпилька (*шп'іль'єчка*) 'англійська шпилька — різновид шпильки, в якій вістря голки накривається кришкою для захисту від випадкового уколу. Кришка англійської шпильки утримується сформованою зі стрижня шпильки пружиною і має форму, розраховану на легке розстібання⁷. Шпилька була сакралізована, очевидно, завдяки зовнішнім і внутрішнім властивостям цього виду аксесуарів (прикрас): матеріалу виготовлення (метал) і наявності гострих частин. Шпильку використовують для захисту від зурочення,

⁷ Вікіпедія : Електронна енциклопедія.

прикріплюючи її вістрям униз, щоб захиститися чи захистити когось (частіше немовля чи малу дитину) від зурочення (у́рок'іу): ш'н'і'л'ечку т'реба пр'і'ш'ч'епл'уво'ат' (Д) (ГЧЗТ, 69).

6. Хатне начиння, устаткування та їхні частини:

6.1) діжа (д'ежа) — символ зростання (достатків, благополуччя і под.). Використовують у весільній обрядовості: щоб забезпечити молодяттям щасливе сімейне життя, збільшення їхніх статків і, очевидно, чисельності нової родини, молодих садять на хлібну діжу: св'е'а'к'руха в'і'нос'іт' д'ежу/ та'кого столи'ца/ і д'ежу в'і'нос'іт'// і м'і са'д'імс'а з_йім так/ о'тако са'д'імос'а з_йім/ <...> |радом на д'еже (Ч) (там же, 183);

6.2) нит (н'іт) — частина ткацького верстата з нитками. Використовували в родильному й господарському обрядах: щоб пришвидшити й полегшити пологи, ним обводили жінку, яка народжує дитину: і' н'ітом ме'н'е'а об'вод'іл'і (Д) (там же, 70); при першому вигоні худоби на пашу нит клали біля порога, на порозі хліва, на виході з двору, щоб худоба, переступивши через нього, повернулася додому неушкодженою: о'теї н'іт у'же/ шо от с'палками' с'т'імі/ с'кол'к'і о'ни з'йазани там/ по'ложат' так і п'ер'его'н'а-йут' ко'ррову ч'ер'ез// ну д'л'а то'го/ шоб/ йак'/?/ шоб ско'т'іна жи'ва бу'ла// шоб |добр'е було (Мш) (ГМ—2, 393); ми' клали' н'іт о'теї/ шо к'росна т'калі/ с'ер'па// і то'д'і с'хл'е'ва ви'го'н'айеш/ чи' з дво'ра/ так шоб йо'на п'ер'есту-пи'ла (Мш) (там же, 393).

7. Частини внутрішніх споруд у хаті:

7.1) комин (ком'ін) — частина печі. Шкрябаючи комин, засватана дівчина виявляє свою згоду перейти після взяття шлюбу до родини майбутнього чоловіка: пас'ватал'і м'е'а'н'е' уже// дак с'е'ажу до'а ком'і'н'пал'цом колу'пайу/ зл'іну абд'і'райу// <...> |руска н'ечка і ком'ін/ так йа'пал'цам'і о'бд'і'райу// а с'в'екар' уже ж мої да_каже/ н'е/ абд'і'рай/ н'е абд'і'рай/ а ўс'е_ад'но да_нас пр'ід'е'рес'і// йа ка'жу/ пр'ід'е'рус'а (Ч) (ГЧЗТ, 179–180);

7.2) віко (в'іко) — пристосування, яким закривають отвір печі. Використовують у весільній обрядовості як символ переходу дівчини в інший стан — стан жіноцтва. Віко прикладають до голови молодої перед тим, як зав'язати її хусткою: а та'д'и в'і'ко/ з_то'го/ д'е хл'іб п'е'ч'е/ о'то те в'і-ко/ к'р'іш'е'чка та <...> пр'ікла'дайут' к_гала'в'і' і та'д'і за'й'йут' м'е'а'н'е/ та_йак_бабу ста'ру ўже за'й'йа'жут' (Ч) (там же, 182).

8. Продукти споживання:

8.1) каша (каша, баб'іна каша, баб'інова каша 'обрядова страва на родинях, яку варила баба-повитуха') — вид страви. Набуває сакральних властивостей, оскільки її варить наділена сакральними властивостями особа — баба 'жінка, що приймає пологи'. Така каша, на думку носіїв досліджуваних говірок, може сприяти народженню дітей. Для цього молодим жінкам, які присутні на хрестинах і ще не мають власних дітей, у пелену (об'е'ремок, б'е'ремак) кум батьків похрещеної дитини кидає кашу з ритуально розбитого на хрестинах горщика, якого він «викупив»: от с'ід'ат' мала'дійе// там тої к'ідає ў б'е'ремак тої/ шоб у'же ти д'і'т'а ра'д'іла (Ч) (там же, 187). Каша, зварена бабою-повитухою, може захистити чивилікувати дітей від хвороб. Для цього частину каші, яку «баба» варила на хрестини, мати тривалий час зберігає і дає дітям з'їсти в разі необхідності: йа то'го в'ер'ха ха'вайу <...> і так |д'етк'і парас'тут' у'же в'ел'ік'і'е дак/ йа йім пана'мочуйу/ да'йу ту ўже кашу ўже/ баб'інову кашу <...> шоб |д'етк'і бу'л'і зда'ров'і'е (Ч) (там же, 187);

8.2) цукерки (*конх'в'ети*) — порівняно недавній вид кондитерських виробів — використовують у сімейній обрядовості, щоб забезпечити молодятам добробут і гарні статки в майбутньому сімейному житті. Для цього під час весілля ними посипають молодих: *нас нас'і'пайут' <...> ко'нх'в'етам'і <...> шоб м'і ж'іл'і ўже 'добр'е/ шоб м'і <...> канх'в'ети 'мал'і* (Ч) (там же, 183).

9. Сільськогосподарські знаряддя:

9.1) борона (*боро'на*). Сакралізацію борони, яка має багато гострих і міцних металевих деталей, спричинило поєднання в цьому предметі двох фізичних ознак: гострий (= небезпечний) і металевий (= міцний). Використовують ці властивості борони для захисту худоби в найнебезпечніший для неї час (*на Ку'пала, на 'Иур'іа*) від відьом. Так, щоб «замкнути» хлів, тобто відлякати відьом, не дати їм пройти до худоби, біля входу до хліва ставлять борону гострими зубцями назовні: *так зам'і'кайут'/ 'борону ту/ шо во'лочат/ пос'тай'а/ ту'ди* (Р) (там же, 76).

10. Знаряддя праці:

10.1) сокира (*со'к'іра*). Сакралізацію сокири спричинило поєднання таких самих ознак: гострий (= небезпечний) і металевий (= міцний). Сокиру використовують у господарській обрядовості. Щоб худоба не загубилася в лісі, щоб із нею не трапилося чогось лихого, її перший раз після зими виганяють із хліва на пашу так, щоб вона переступила через сокиру, яка лежить на порозі хліва лезом всередину, а обухом назовні: *йак ж'є'ну ў л'єс ху'дубу/ дак мо'і бат'ка та'ко/ с'є д'в'єр'і'у/ кла'д'є со'к'іру/ дак н'є 'бухо'м/ а 'л'озо'м/ т'ім/ шо ру'байут' д'рова/ по'кла'д'є с'у'ди/ шоб ху'дуба ўс'а 'в'ішла/ ў хл'і'у// 'дома буд'є// 'а 'і паш'ла* (Ч) (там же, 194);

10.2) серп (*с'єрп*). Сакралізацію серпа спричинило поєднання таких самих фізичних ознак: гострий (= небезпечний) і металевий (= міцний). Серп, як і сокиру, використовують для захисту худоби: *м'і'у клал'і'у <...> с'єр'на// і то'д'і с хл'є'ва в'і'го'н'айеш/ ч'і'у з дво'ра/ так шоб йо'на н'єр'єсту'п'і'ла// ко'рова* (Мш) (ГМ—2, 393).

11. Гроші (*'ден'г'і, 'д'єн'г'і* 'будь-які гроші'; *'м'єл'ач, 'м'єл'оч* 'монети'). Сакралізацію спричинила висока прагматична цінність грошей і матеріал для їх виготовлення (метал). Слід зауважити, що в час сакралізації грошей метал, із якого їх виготовляли, був переважно ще й дорогоцінним — золото, срібло. Гроші на території побутування досліджуваних говірок використовують у весільній обрядовості як символ багатства, а в народній медицині — як символ міцності. Так, щоб забезпечити молодятам добробут і гарні статки, їх посипають грішми (переважно монетами): *нас нас'і'пайут' <...> д'єн'гам'і <...> шоб м'і ж'іл'і ўже 'добр'е/ шоб м'і <...> і 'д'єн'г'і 'мал'і* (Ч) (ГЧЗТ, 183). Гроші сакралізуються й через використання їх у весільному обряді: монети, якими обсіпали молодих на весіллі, кладуть до купелі, щоб діти не хворіли, росли здоровими, міцними: *кал'іс' да в'є'н'ца 'йехал'і/ дак бра'сал'і 'д'єн'г'і/ 'м'єло'ч'/ так зб'і'рай ту 'м'єло'ч'/ да ту же 'м'єло'ч'/ 'б'іто д'іт'атко на'род'іца/ дак у то'і 'м'єло'ч'і д'іт'атко ку'най/ шоб та'к'є було к'р'єн'ін'ке// <...> н'і'шо н'є ха'най/ ха'най ту 'м'єл'ач'/ 'м'єл'ач' ту/ і то ха'вай// дак ўже так/ хто н'є у'з'а'у/ дак мо н'рос'іт'/ мо ў ко'го йє/ дак да'йут' там// дак д'іт'атко ку'найут'/ та'к'є д'іт'атко к'р'єн'ін'к'є/ йак те з'єл'ізне* (Ч) (там же, 188). Сакралізацію спричинили, очевидно, дві ознаки реалії: гроші — символ добробуту, заможності, метал — символ міцності.

Здійснене дослідження дозволяє в загальних рисах визначити репертуар

сакральних і сакралізованих предметів, що колись сформувався на території побутування середньополіських говірок, а також простежити особливості цього формування й номінації його складників.

Сакральною особою на території побутування досліджуваних говірок був священик. До сакралізованих осіб належали переважно люди, що займалися традиційною медициною (цілительством) і знахарством.

Сакральними предметами, які використовував священик, були хрест, свічка, кадило й інші предмети культу. Деякі з цих предметів, зокрема хрест і свічку, використовували в обрядах і повсякденному житті й несакральні особи.

Сакралізація несакральних предметів відбувалася переважно через освячення в церкві й використання в обрядах. До сакралізованих предметів належать:

1) предмети неживої природи (вода, дим, пара, вогонь);

2) предмети живої природи, зокрема: частини рослин (листя й кора дуба; насіння жита, вівса, ячменю, пшениці, гречки, льону й маку дикого; стебла маку дикого й жита; стебла й листя кропиви, відкасника, лепехи, трійського зілля; квітки з купальських вінків, суцвіття соняшника; гілочки верби); тварини (кіт або кішка, півень, собака й корова); деякі продукти життєдіяльності тварин (яйця, молоко й віск), частини тіла людини (пуповина, перше зрізане волосся, сідниці);

3) предмети, створені людиною, зокрема деякі види одягу (кожух), головних уборів (вінок, хустка), взуття (чоботи), прикрас чи аксесуарів (шпилька), хатнього начиння (віко, діжа, рушник, полотно, нит), продуктів харчування (каша), кондитерських виробів (цукерки), сільськогосподарських знарядь (борона), знарядь праці (серп, сокира), грошей (монети), частин внутрішніх споруд (комин).

Сакральні чи сакралізовані предмети використовували як сакральні, так і позакультові особи. У досліджуваних говірках засвідчено інформацію про поєднання двох і більшої кількості сакральних чи сакралізованих предметів при виконанні одного обряду позакультовими особами:

1) поминаючи померлих, на хрест вішають рушник і віночок: *в'єлночк'і/рушн'і'к'і по'в'ешайом <...> рушн'і'к'і ос' так 'в'ешайом на хр'ест на в'єрх <...> то по'в'ешайом дак аж б'єл'єйе на к'ладб'ішча/ 'нач'є там 'жонк'і ўже* (Р) (там же, 119); *у йїх тут в'єн'ка зач'є'н'і'у і ўс'о/ а м'і 'в'ешайем в'єн'ка і руш'н'і'к* (Рч) (там же, 127);

2) при першому вигоні худоби на пашу на порозі хліва чи виході з двору використовують цілий комплекс сакралізованих предметів (нит, серп і яйце): *м'і'у к'лал'і'у н'іт о'теї/ шо к'росна т'кал'і'у/ с'єр'на// і то'д'і с хл'є'ва в'і'го'н'айеш/ ч'і'у з дво'ра/ так шоб йо'на н'єр'єсту'н'і'ла// і йо'йєч'ко здо'йє'ца к'лал'і'у// шоб йо'на н'єр'єсту'н'і'ла/ ко'рова// <...> по'ложат' так і н'єр'єго'н'айут' ко'рову 'ч'єрез/ ну дл'а то'го/ шоб/ йак'/?/ шоб ско'т'іна ж'і'ва бу'ла/ шоб 'добр'є бу'ло* (Мш) (ГМ—2, 393).

У повсякденному житті та при виконанні різних обрядових дій сакральні й сакралізовані особи, а також звичайні носії досліджуваних говірок використовували сакральні й сакралізовані предмети, поєднуючи їх у багатоманітних комбінаціях і виконуючи при цьому різні дії. Несакральні особи за необхідності зверталися за допомогою до сакральних і сакралізованих осіб (гукали, просили, приводили й привозили), використовували сакралізовані предмети для лікування й захисту (вішали, їли, давали з'їсти чи випити, ки-

дали, лили, ставили, додавали в купіль, підстеляли, клали, брали з собою, залишали (в певному місці), запалювали, несли, перекидали, пускали на воду, розвішували, тримали (в хаті); через них переганяли, переверталися; ними «замикали», поливали, обмивали, кропили, посипали, обсипали; у них купали; на них «виливали», садили й сідали), сакральних істот примушували виконати потрібні дії (з'їсти, переночувати в потрібному місці).

На думку носіїв досліджуваних говірок, результатом таких дій могли стати: 1) позитивний вплив сакральних (сакралізованих) осіб або предметів на людину (тварину), 2) негативний вплив на «недобрих», «нечистих», 3) сакралізація предметів, задіяних при проведенні обряду чи суміжних із його проведенням.

Назви, які використовували носії досліджуваних говірок для номінації сакральних чи сакралізованих осіб і предметів, переважно не відрізнялися від загальноновживаної лексики (|бат'ушко, поп, св'аиш'ен'ік; д'ід (д'ед), |баба, |бабка, сто^ари'їе л'уд'і; хрест, руш'н'ік, н'іт, св'ічка тощо). Винятком є лише номени на позначення сакралізованих осіб, наділених, на думку носіїв досліджуваних говірок, особливими знаннями і вміннями чи надзвичайними (надлюдськими) можливостями. Для номінації сакралізованих осіб, задіяних у календарній, сімейній і господарській обрядовості, а також у сфері традиційної медицини, використано переважно семантично прозорі назви (знахарка, знахор, во|руожка, шеп|туха); для номінації сакралізованих осіб, задіяних у магічних обрядодіях, — дуже загальні, завуальовані назви, похідні від особових (йо^ан'і), вказівних (т'і, |т'їе, ц'і, |ц'їе) та означальних займенників (так'їе) і займенниково-іменникових словосполучень (|т'їе л'уд'і, так'їе л'уд'і), а також описових конструкцій (т'і (|т'їе, так'їе) шо (шчо) |можут' (у|м'їют', знайут').

Таким чином, визначивши в загальних рисах репертуар сакральних і сакралізованих предметів живої й неживої природи, артефактів, а також їхніх частин, що протягом віків формувався на Поліссі, з'ясувавши основні причини сакралізації й окресливши сфери функціонування сакрального й сакралізованого, простеживши особливості номінації сакральних і сакралізованих предметів докільця в дев'ятьох середньополіських говірках, сподіваємося поглибити й розширити наше дослідження, залучивши до аналізу матеріал інших говірок Чорнобильської зони.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- ГЧЗТ — Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Упоряд. П. Ю. Гриценко, Н. П. Прилипко, О. А. Малахівська, Л. А. Москаленко, Л. Г. Анісімова, Ю. І. Бідношия, С. П. Гриценко, Л. В. Дика, М. В. Поістогова, Л. В. Рябець.— К.: Довіра, 1996.— 358 с.
- ГМ—2 — Говірка села Машеве Чорнобильського району. Ч. 2: Тексти / Уклад. Г. В. Воронич, Л. А. Москаленко, Л. Г. Пономар.— К.: Довіра, 2003.— 608 с.
- ГМ—4 — Говірка села Машеве Чорнобильського району. Ч. 4: Матеріали до Поліського етнолінгвістичного атласу / Уклад. Ю. І. Бідношия, Г. В. Воронич, Л. В. Дика, Л. А. Москаленко, Л. Г. Пономар.— К.: Довіра, 2005.— 704 с.
- СУМ — Словник української мови : В 11 т.— К.: Наук. думка, 1970–1980.— Т. 1–11.

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

- Бд — с. Буда, Чорнобильський р-н, Київська обл.;
Бр — с. Буряківка, Чорнобильський р-н, Київська обл.;
Д — с. Денисовичі, Поліський р-н, Київська обл.;
Л — с. Луб'янка, Поліський р-н, Київська обл.;
Мш — с. Машеве, Чорнобильський р-н, Київська обл.;
Рч — с. Річиця, Чорнобильський р-н, Київська обл.;
Р — с. Рудьки, Чорнобильський р-н, Київська обл.;
С — с. Стечанка, Чорнобильський р-н, Київська обл.;
Ч — с. Чистогалівка, Чорнобильський р-н, Київська обл.

L. A. MOSKALENKO

SACRUM AND SACRALIZATION IN THE MID-POLISSIAN DIALECTS OF THE CHORNOBYL ZONE. I

The article is devoted to the research on the repertoire of sacred and sacral objects of living and inanimate nature as well as artefacts, which was formed in the dialects of the Chornobyl zone, and to clarify the peculiarities of their nomination.

On the material of the dialects of the Chornobyl zone, speakers of which since very ancient times have organically combined the Christianity with elements of the traditional spiritual culture, living objects (humans, animals, parts of the body of people or animals, plants, parts of plants) and inanimate nature (water, smoke, steam), as well as artefacts (candle, cross, weaving products, clothing, hats, shoes, accessories, home utensils, parts of internal structures, consumer products, agricultural implements, tools, money), which are certified in the Polesian dialects, both secular and sacral, have been determined and the characteristic features of the formation of the repertoire of sacred things have been traced.

The specific of the interaction between the secular and the sacral has been determined, the processes of sacralization and the nomination of sacred and sacral objects of the environment are also considered.

Keywords: dialect of the Chornobyl zone, nomination, sacred, sacralized, sacralization.